

Pòrtic

Joan Soler i Amigó Roser Pubill Les bruixes es pentinen

Mitologia i realitat
de la bruixeria
catalana

Joan Soler i Amigó
Roser Pubill i Porta

Les bruixes es pentinen

Mitologia i realitat
de la bruixeria catalana

Pòrtic

Primera edició: 2014
Primera edició en aquesta col·lecció octubre del 2023
© Roser Pubill i Porta i hereus de Joan Soler i Amigó

Drets exclusius d'aquesta edició:
Raval Edicions SLU Pòrtic
Av. Diagonal, 662-664
08034 Barcelona
www.portic.cat

© De les fotografies:

Pàg. 8, Yu Lan/Shutterstock.com. Pàg. 10, Daniel Garcia Crespo. Pàg. 16, Album/akg-images.
Pàgina 20, Erich Lessing/Album. Pàg. 21, Xavi Roig. Pàg. 26, Pep Parer. Pàg. 31, Dolors Guerrero.
Pàg. 38, Erich Lessing /Album. Pàg. 41, The Bridgeman Art Library/Photoaia. Pàg. 43, Album/
Universal Images Group. Pàg. 44, Neftali/Shutterstock.com. Pàg. 46, Album/akg-images. Pàg. 51,
Erich Lessing/Album. Pàg. 53, J. Bedmar/Iberfoto/Photoaia. Pàg. 54-55, Eduard Giménez
Porredon (Escalatroncs). Pàg. 58, Album/Universal Images Group/Universal History Archive.
Pàg. 62, J. Bedmar/Iberfoto/Photoaia. Pàg. 64, Album/Universal Images Group/Universal
History Archive. Pàg. 74-75, Album/Joseph Martin/Museu del Prado, Madrid, Espanya. Pàg. 77,
CRAI-Biblioteca de Reserva (Universitat de Barcelona). Pàg. 79, Olga Selyutina/Shutterstock.
com. Pàg. 82, Museu de la Farmàcia Catalana/Facultat de Farmàcia de la Universitat de
Barcelona. Pàg. 83, Album/ Florilegius. Pàg. 85, 87, Album/Prisma.Pàg. 87 Album/akg-images.
Pàg. 88, CRAI-Biblioteca de Reserva (Universitat de Barcelona).Pàg. 91, Museu de les
Trentenaires/Foto cedida per Cal Casal. Ossera. Pàg. 104, Arxiu Històric de la Ciutat de
Barcelona. Pàg. 107, M. C. Esteban/Iberfoto/Photoaia. Pàg. 112, 114, Yu Lan/Shutterstock.com.
Pàg. CRAI-Biblioteca de Reserva (Universitat de Barcelona). Pàg. 117, CRAI-Biblioteca de
Reserva (Universitat de Barcelona). Pàg. 118, Arxiu de l'Abadia de Poblet. Pàg. 121, H -D
Falkenstein/ima/AGE fotostock. Pàg. 122, CRAI-Biblioteca de Reserva (Universitat de
Barcelona). Pàg. 126, Biblioteca de Catalunya. Pàg. 134, Biblioteca de Catalunya. Pàg. 139,
P. Rotger/Iberfoto/Photoaia. Pàg. 142, Mary Evans Picture Li./AGE fotostock. Pàg. 148, Album/
akg-images. Pàg. 154, Wamito. Pàg. 156, Album/Juan Manuel Borrero. Pàg. 173, Ajuntament de
Sant Feliu Sasserra. Pàg. 189, Biblioteca de Catalunya. Pàg. 192, Biblioteca de Catalunya.
Pàg. 201, El Xilofòrum de la Parròquia d'Altafulla. Pàg. 204, Salvador Dalí, Fundació Gala-
Salvador Dalí, VEGAP, Barcelona, 2023/Biblioteca de Catalunya. Pàg. 207, José Janés Editor.

Dipòsit legal: B. 13.504-2023
ISBN: 978-84-9809-552-4
Coordinació editorial: iàmbic, SCP
Maquetació: Grafime Digital, SL

La lectura obre horitzons, iguala oportunitats i construeix una societat millor. La propietat intel·lectual és clau en la creació de continguts culturals perquè sosté l'ecosistema de qui escriu i de les nostres llibreries. En comprar aquest llibre contribuïu a mantenir aquest ecosistema viu i en creixement. A Grup62 agraïm que ens ajudeu a donar suport així a l'autonomia creativa d'autores i autors perquè puguin continuar desenvolupant la seva funció. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra. Podeu contactar amb CEDRO a través del web www.conlicencia.com o per telèfon al 91 702 19 70 / 93272 04 47.

El paper utilitzat per a la impressió d'aquest llibre té la qualificació de paper ecològic i procedeix de boscos gestionats de manera sostenible.

SUMARI

EL MÓN DE LES BRUIXES.	9
LES PINTES DE LES BRUIXES.	12
QUÈ VOLEM DIR QUAN DIEM «BRUIXA»?	18
D'ON VE LA PARAULA «BRUIXA»?	28
MÀGIA, RELIGIÓ I SUPERSTICIÓ.	35
DIANES, JANES I ENCANTADES	49
LES ARTS I ELS OFICIS DE LES BRUIXES	61
TOTES LES BRUIXES SÓN DONES.	81
EL DIABLE, EL MALIGNÉ	102
LA SANTA INQUISICIÓ, EL MARTELL DE LES BRUIXES	114
RETRAT ROBOT D'UNA BRUIXA CATALANA.	131
MAPA I CALENDARI DE LA BRUIXERIA A CATALUNYA	164
LES BRUIXES EN LA LITERATURA CATALANA.	187
PER A SABER-NE MÉS.....	213
ÍNDEX GENERAL	219

Nit de bruixes, una il·lustració de l'any 1874 de l'obra *Faust*, de Goethe. La literatura universal ha tractat amb profusió l'encontre de les forces del cel i l'infern.

EL MÓN DE LES BRUIXES

La bruixeria és un tema desconegut o mal conegut, ignorat però no oblidat. I es comprèn que així sigui. Per la clandestinitat en què s'ha mogut, per la persecució a què ha estat sotmesa i per la por, i alhora l'atracció, que ha provocat.

La bruixeria és un fenomen marcat per les circumstàncies històriques, socials i culturals en què s'ha donat. Amb els temps, les fronteres de la realitat de la bruixeria han anat canviant. Però... ha canviat la realitat o allò que hom té per real en el món de les bruixes? Perquè tot es va trastocar quan Tomàs d'Aquino va establir que «la fe catòlica vol que els dimonis siguin una realitat que pot danyar a través de les seves actuacions».

Però què és la bruixeria? Màgia, ciència o religió? Tant abasta la figura de Circe que encisa Ulisses en la seva odissea, com el *Malleus maleficarum* de la Inquisició castellana. Tant apunta a la persecució de les «bones dones» del catarisme com a les participants en els cultes orgiàstics amb el Diable. I tant desencadena les caceres de bruixes als segles XVI i XVII com el maccarthisme nord-americà als anys quaranta del segle XX.

La bruixeria ha deixat una petja profunda en la cultura popular catalana. A la fotografia, una gàrgola de la Catedral de Girona que representa una bruixa.

Perquè no sempre es té en compte que les èpoques més afectades per la bruixeria i la seva persecució coincideixen amb els temps més pròspers i florents del Renaixement i del Barroc, i amb la contrareforma del concili de Trento. En aquesta mateixa època, el món rural resta marginat per la misèria, per les pestes i les catàstrofes i, sobretot, fortament marcat pel paganisme.

La bruixeria és un element cabdal de la cultura popular catalana, i per això, la segona part del llibre tracta de la bruixeria a Catalunya i la petja que ha deixat en la nostra cultura popular. Abasta l'univers de les rondalles i llegendes, del cançoner i el refranyer, de les oracions i les arts d'encomanar el mal i de curar, d'encortar, d'ullprendre i de curar de gràcia,

de comunir les tempestats, de «fer la figa»... així com també una revisió de la repressió que van patir les *bruixes* a Catalunya, on va ser especialment dura.

També inclou un mapa i un calendari de la bruixeria a Catalunya, amb festes, aquelarres, fires esotèriques i trobades de bruixes, i amb les propostes d'una escola i un centre d'interpretació de la bruixeria. Perquè, indiscutiblement, ahir i avui, la creença en les bruixes és una de les branques més importants i punyents del nostre folklore.

LES PINTES DE LES BRUIXES

—Déu vos guard, la Margarida.

—Déu vos guard, el bon Joan.

Què en porteu d'aquelles terres,
vós que hi heu estat tants anys?

—No en porto ni or ni plata,
ni perles ni diamants.

Vos porto una pinta fina:
no l'han feta els cristians
sinó que l'han feta els moros
que hi han treballat set anys
sense deixar-hi cap festa
sinó les tres principals,
que són la Pasqua Florida
i la Granada i Nadal.

La pinta és un objecte màgic, i pentinar-se una acció encantadora. Si, tot pentinant-se, cauen cabells a terra o resten enredats entre les pues de la pinta, poden provocar tempestats, sobretot al mar. Però també poden lligar voluntats, o destrenar passions. Pentinar-se forma part de les arts

d'encantament o d'enamorament. En el cançoner i el rondallari moltes noies en finestra enamoren els galants pentinant la seva llarga cabellera «amb pinta d'or i escarpidor de plata». La pinta és penyora d'amor. També les encantades i dones d'aigua es pentinen amb pintes d'argent vora les fonts i encanten qui les veu o les mira.

Vet aquí que a la rondalla *L'amor de les tres taronges*, la dona vella s'ofereix a pentinar la noia i, amb tota la malícia, li clava una pua al mig del clatell, i la noia resta encantada, adormida com una morta... o es converteix en ocell vola que volaràs... I només arrencant-li la pua retornarà a ser la noia que era.

Vet aquí que la filla del bruixot de la rondalla d'*El castell d'Iràs i no en Tornaràs*, s'escapa amb el seu enamorat, mutant el cavall que corre com el vent. Però la seva mare bruixa munta el que corre com el pensament i gairebé els atrapa. Si no fos que la noia —que també té virtuts embruixadores— es treu la seva pinta i la llança al seu darrere. La pinta es converteix en un bosc espès on no es coneix dia ni nit, un bosc que ni la seva mare és capaç de travessar. En altres contes, la pinta no es transforma en un bosc sinó en un riu de flames.

Vet aquí que a la rondalla d'*Els tres pèls del Diable*, el protagonista serà perdonat pel rei del seu país si li porta de l'infern tres pèls del Diable. Camina que camina, es troba amb tres qüestions que ha de portar resoltes a la tornada: per què una perera que feia les peres d'or havia deixat de fer fruit; per què un pou que era ple de vi s'havia assecat; i com s'ho havia de fer el barquer que passava la gent d'un món a l'altre per deixar la barca i tornar a viure entre els humans. El noi passa a l'altra riba i arriba a la porta de l'infern. Li surt l'àvia del Diable disposada a ajudar-lo. Quan torna el Diable en fer-se fosc, reposa el cap a la falda de l'àvia i aquesta li canta una

cançó tot pentinant-lo. Quan el Diable s'ha adormit, la vella li arrenca un pèl i li pregunta la primera qüestió. I el Diable respon. I fa el mateix amb els altres dos pèls i les altres preguntes... I el noi en l'univers occità i català torna a Palau amb l'encàrrec complet.

LA MÀGIA DELS OBJECTES

A més de la pinta hi ha d'altres objectes màgics que són comuns arreu de les cultures, en les creences més antigues, en diferents cultures. L'anell és un poderós amulet, talismà de totes les gràcies.

En la cara moreneta
pareixeu lo meu marit.
Mentre li dóna de l'aigua
l'anell li salta del dit:
—Què n'és això, Escrivaneta
que vos ha saltat del dit?
—És l'anell que me posàreu
del vostre dit al meu dit...

Un altre objecte màgic és la sabata, que pot fer tornar invisible qui la calça, que pot menar-lo a un país llunyà, a l'altre món, i que pot encisar o provocar un encortament, la impotència sexual d'un dels enamorats. Com a *La filla de l'hostalera*:

Vet aquí que la mare de la noia crida el Dimoni per fer-la perdre. I el Dimoni li diu: «Mira, vés a trobar la veïna, que ella ho sap». I la veïna, que és bruixa, s'emporta unes xinel·les molt maques i

arriba a la casa dels lladres on viu la noia i demana caritat. La noia li fa caritat i la vella, com per descuit, deixa les xinell·les en un racó. La noia, escombrant, les veu, s'asseu, se les emprova i en queda encantada.

Arriben els lladres i la troben el mateix que morta. Llavors el capità li fa fer un vestit blanc i una caixa amb vidres. Però les xinell·les no les hi van tocar...

Un altre objecte màgic, d'entre els clàssics, és el mirall, símbol de l'autoconeixement i l'autoestima, com en el mite de Narcís. El mirall conté i absorbeix les imatges emmirallades, i permet de veure-hi de lluny, un mitjà màgic de comunicació a distància, com el raig de sol que es mou en el joc de «la rateta».

L'escombra voladora és un altre objecte màgic. Hi cavalquen les bruixes en el cel nocturn per travessar els aires i desplaçar-se ben lluny i ben de pressa per acudir als sàbats... En aquest poema de joventut, Josep Carner relaciona escombra i pinta:

Plou i fa sol, les bruixes es pentinen;
els nuvolots serveixen de cadires,
i tot sovint l'escombra fa de pinta;
si un sol cabell s'han arrencat,
ja criden; quan s'ouen trons,
són els seus peus que piquen;
quan passen llamps,
és que llurs nines brillen...

I el fus, atribut de la Gran Mare cèltica, té funcions de vareta màgica. Procura riquesa i felicitat, i preserva i guarda les cases de la bona gent, tal com es formula al final de les rondalles: «Darrere la porta hi ha un fus...».

L'encantadora Lorelei es pentina els cabells als penya-segats del Rin. Amb el seu encís atrau els vaixells i els fa estavellar contra les roques. Pintura de Karl Herrmann (1813-1881).

La màgia del fus i la filosa és com la de la pinta: filar i pentinar, fil i cabell... La pinta de cardar llana, de pentinar flocs de lli o cabelleres d'or i plata de les encantades. Les parques, les balangueres mallorquines de Joan Alcover, filen i cavil·len els destins dels humans. I les dones d'aigua es pentinen enmig de les falgueres vora les fonts i els estanys, entre

dos llustres, per encantar qui intenti descobrir-les o robar-los la seva roba blanca i impol·luta. I les sirenes —com l'embruixadora Lorelei a les penyes del Rin— que escarpeixen les seves enllunades cabelleres a les roques, per fascinar els mariners embadalits i fer que els seus vaixells hi encallin. Però Ulisses, en la seva odissea, es fa amarrar a l'arbre mestre de la nau per poder escoltar el seu cant irresistible i no ser-hi engolit.

La relació simbòlica entre filar i pentinar és ancestral. En algunes cultures tallar-se els cabells o pentinar-se'ls podia tenir, en certes circumstàncies, com mentre dura un dol, caràcter de tabú.

Si en les arts amatòries l'acció de pentinar-se provoca l'encís amorós, quan les bruixes es pentinen desencadenen tempestats. La pinta, l'acció de pentinar-se, atorga a les pentinadores un poder especial per entendre el sentit dels somnis, talment les enigmàtiques sibil·les.